

Wydział Pedagogiki i Psychologii  
Zakład Psychologii Ogólnej

MARTA TARACHA

*Identyfikacja z rodzicami a niepokój egzystencjalny  
u młodzieży maturalnej*

---

Parental Identification and Existential Anxiety in High School Graduates

Kształtowanie się zarówno społecznej, jak i indywidualnej tożsamości każdego człowieka odbywa się poprzez utożsamianie z osobami znaczącymi, stanowiącymi ideały, wzorce charakterystyczne dla danej kultury. Owo utożsamianie staje się z jednej strony sposobem przekazywania dziedzictwa kulturowego, decyduje o trwałości uniwersalnych wartości i norm, z drugiej zaś jest podstawą rozwoju indywidualnej osobowości. Dla dobrej kondycji psychicznej ważne jest zarówno doświadczenie zakotwiczenia w określonym systemie ideałów i wartości, stała łączność z dziedzictwem duchowym i kulturowym, jak też potrzeba asymilowania wybranych treści w taki sposób, aby służyły one przystosowaniu i sprzyjały rozwojowi osobowości jednostki. Potrzebę tę człowiek realizuje już od dzieciństwa w procesie identyfikacji z rodzicami. To właśnie rodzice stanowią dla dziecka ten pierwszy i najważniejszy wzorzec. Za ich pośrednictwem dziecko poznaje i asymiluje podstawowe elementy kultury, a także z uznawanych przez rodziców wartości, norm, celów, ideałów buduje własną organizację psychiczną. Dzięki temu, że zachodzi proces identyfikacji, otaczający dziecko ludzie stają się bardziej znani i bliscy, procesy zachodzące w świecie bardziej zrozumiałe, co daje poczucie więzi z innymi i bycia częścią świata. W ten sposób zmniejsza się uczucie osamotnienia, izolacji i niepokoju, które według psychologów egzystencjalnych towarzyszy każdemu ludzkiemu istnieniu (May 1958, Boss 1979). Niepokój egzystencjalny jest jednym z ważniejszych pojęć w psychologii egzystencjalnej.

## ROLA NIEPOKOJU EGZYSTENCJALNEGO W ROZWOJU OSOBOWOŚCI CZŁOWIEKA

Psychologia egzystencjalna jako nurt psychologii humanistycznej opiera się na założeniach filozofii egzystencjalnej. Pojawiła się w odpowiedzi na pytania o sens i cel życia oraz cierpienia i kruchość ludzkiej egzystencji, pytania, które ze szczególną siłą nurtowały tragicznie doświadczone pokolenia pierwszej połowy XX wieku. Ich wojenne przeżycia były przyczyną wzrostu niepokoju, frustracji, a nawet rozpacz. Życie człowieka znalazło się w centrum zainteresowań nowo powstałego nurtu. Natomiast niepokój egzystencjalny stał się jednym z kluczowych zagadnień w proponowanej przez psychologię egzystencjalną koncepcji człowieka.

Doświadczenie niepokoju egzystencjalnego jest nieodłącznie związane z ludzkim istnieniem, z odkrywaniem prawdy o sobie i o życiu. Istnienie samo w sobie, jako doskonałe, jest wolne od niepokoju. Ale człowiek musi się do swego istnienia ustosunkować, określić jego sens, cel, a także musi odnieść się do otaczającego świata, do innych ludzi. Każde ustosunkowanie jest źródłem niepokoju. Niepokój egzystencjalny jest więc obawą, którą powoduje zagrożenie pewnej wartości (także jej kształtu i formy) uważanej przez jednostkę za zasadniczą dla jej istnienia, sensu całego życia psychoduchowego lub fizycznego (May 1977).

Pod wpływem przeżyć i doświadczeń konkretnej osoby niepokój egzystencjalny będzie przybierał postać określonych, dających się ująć w słowa obaw, lęków, zmartwień (Juros 1988). Tak więc jego nasilenie, a także przejawianie się w konkretnych sferach życia będzie należało do specyficznych charakterystyk danej osoby. Ta właśnie subiektywna strona niepokoju jest przedmiotem badań psychologii egzystencjalnej. Badania takie prowadził m.in. A. Juros (1988). Stwierdził on, że niepokój egzystencjalny charakteryzuje się złożoną strukturą, obejmującą dwie ogólne grupy problemów. Pierwsza, obszerniejsza, obejmuje niepokoje związane ze spełnianiem zadań stojących przed osobą w płaszczyźnie duchowej i moralnej. Druga grupa, węższa, dotyczy głównie lęku przed śmiercią i przemijaniem. Na podstawie analizy czynnikowej wspomniany autor wyodrębnia w strukturze niepokoju egzystencjalnego trzy zasadnicze czynniki. Są to:

- Lęk przed winą i potępieniem (czynnik 1),
- Lęk przed pustką i bezsenssem (czynnik 2),
- Lęk przed śmiercią i przemijaniem (czynnik 3).

Czynnik 1. Lęk przed winą i potępieniem. Charakteryzuje się tym, że osoba doświadcza niepokoju, obaw, zmartwień związanych z uczuciem bezowocnie upływającego życia, brakiem pełnych możliwości do zrealizowania siebie, marnowaniem życia, gubieniem ideałów. Osoba taka obawia się, że nie wykorzysta swego życia w pełni, z sensem. Dostrzega rozbieżności między tym, kim jest a kim chciałaby być.

Mechanizm funkcjonowania tego typu niepokoju polega na przyjęciu zachowawczej tendencji w postawie do życia, natomiast jego genezę wyjaśnia następująca hipoteza: Jest to efekt niedostatecznego przekraczania siebie w sferze moralnej.

Czynnik 2. Lęk przed pustką i bezsens. Małe natężenie tego lęku charakteryzuje osobę, która jest spokojna o własną przyszłość, o to, że zrealizuje w życiu swoje pragnienia, że da sobie w życiu radę, dobrze je wykorzysta, nadając mu odpowiedni kształt i sens. Przyjęty w tym przypadku mechanizm funkcjonowania zakłada istnienie w osobowości tendencji rezygnacyjnej, osłabienie siły życiowej. Natomiast hipoteza wyjaśniająca opiera się na założeniu braku pełnej postawy transcendowania w sferze duchowej.

Czynnik 3. Lęk przed losem i śmiercią. Wysoki poziom tego czynnika świadczy o stałym przeżywaniu lęku przed własną śmiercią, możliwością jej nagłego nadejścia, przed chorobą, cierpieniem, starością. Niepokój dotyczy również tego, co stanie się po śmierci. W funkcjonowaniu takiej osoby dominuje tendencja do skoncentrowania się na sobie. Jednocześnie od strony teoretycznej zakłada się nieumiejętność przyjęcia postawy transcendencji w sferze ontologicznej.

Przedstawiciele psychologii egzystencjalnej dążą do ujęcia osobowości ludzkiej jako dynamicznej całości w jej funkcjonowaniu i rozwoju (Uchnast 1984). Chęć ukazania potencjalności człowieka prowadzi do przedstawiania go w procesie stawania się. Wymaga to wyjaśnienia wpływu, jaki na rozwój osobowości człowieka ma jego otoczenie, relacje z innymi ludźmi.

Podstawową charakterystyką osoby w psychologii egzystencjalnej jest „bycie-w-świecie”, bycie specyficznie ludzkie, a więc wolne i odpowiedzialne. Psychologowie egzystencjalni uważają zatem, że człowiek ponosi odpowiedzialność za dokonywane przez siebie wybory, za własną egzystencję. Jednocześnie człowiek jest z natury istotą relacyjną, jego „bycie w świecie” odnosi się do różnych relacji. Według psychologów egzystencjalnych człowiek musi ustosunkować się do samego siebie (*Eigenwelt*), do innych ludzi (*Mitwelt*) oraz do świata natury (*Umwelt*). W tych ustosunkowaniach zawarta jest specyfika ludzkiego bytowania, z nimi wiąże się niepokój o to, czy zostały właściwie dokonane (May 1958). Człowiek rzucony w świat natury przyjmuje przez swoją cielesność wszystkie konsekwencje tego świata: przemijalność, prawa, rytmy, determinizmy. Ale sam nie jest wyłącznie częścią świata natury. Potrafi na ten świat wpływać, przekształcać go i transcendować dzięki samoświadomości (May 1958). Z drugiej jednak strony nie istnieje żaden wyraz ludzkiej egzystencji, który nie byłby cielesny, głęboko zakorzeniony w świecie przyrody (Boss 1979). Dlatego właśnie każde wyalienowanie człowieka z jego naturalnego środowiska wzbudza niepokój. W jaki sposób psychologowie egzystencjalni wyjaśniają „bycie-człowieka-w-świecie”? Otóż w świecie przyrody ludzie współistnieją ze sobą, tworząc wzajemne relacje. Każdy współuczestniczy w świecie drugiego

człowieka. Odbywa się to na zasadzie spotkania, któremu towarzyszy osobista decyzja i zaangażowanie. Dzięki takiemu spotkaniu, które można nazwać interakcją, obie osoby ulegają przemianie i rozwojowi. Wyobcowanie ze świata związków osobowych powoduje głębokie osamotnienie, które może być dodatkowo powiększone przez wyobcowanie ze świata przyrody. Psychologowie egzystencjalni podkreślają, że sferą obrazującą wewnętrzny świat jednostki, jej osobowość w najbardziej ludzkim wymiarze – poszukiwaniu sensu własnej egzystencji, jest świat ustosunkowań do samego siebie. Jest to podstawa do spostrzegania rzeczywistego świata (May 1958). Alienacja ze świata ustosunkowań do samego siebie powoduje utratę poczucia własnego „ja”, utratę pełnej samoświadomości. To z kolei sprawia, że świat przyrody pustoszeje, a relacje z innymi zmieniają swój charakter – ze spotkania autentycznego na relacje rzeczowe, nieautentyczne. Tak więc wszystkie trzy wymiary ludzkiego bycia w świecie wzajemnie się dopełniają. Nie sposób wypracować sobie właściwej relacji do siebie bez związków z innymi ludźmi, bez odniesienia do własnej cielesności, która jest częścią świata przyrody.

Poszczególne sfery ludzkiej egzystencji stanowią podstawę przejawiania się niepokoju egzystencjalnego. A. Juros (1988) przedstawia specyficzne sposoby manifestowania się niepokoju egzystencjalnego: jako wyobcowanie z natury, poczucie osamotnienia, samotność i utrata sensu życia. Ogólnie, niepokój egzystencjalny można określić jako wynik poczucia zagrożenia tej wartości, którą jest dla człowieka jego egzystencja wyrażająca się w spełnianiu siebie, otwartości na przyszłość i w śmiertelności. Świadome przeżywanie niepokoju otwiera człowiekowi drogę do głębszego poznania siebie, do odkrycia natury i determinant własnej egzystencji.

Niepokój egzystencjalny ma dwa zasadnicze aspekty: po pierwsze, może być uczuciem aktywności, wzbudzającym i podtrzymującym czynne wysiłki osoby – aspekt aktywności niepokoju (otwarcie na świat) wyraża się w konfrontowaniu z problemem spełniania własnych potencjalności, pobudzeniu do podejmowania decyzji, napięciu między tym kim jestem a kim powinienem być ze względu na sens swojego życia, a także w dążeniu do stanu harmonii. Z drugiej strony może być uczuciem nieaktywnym (aspekt osadzenia), rodzącym się przy każdej próbie oderwania od stanu osadzenia, tym silniejszym, im bardziej bezradna czuje się osoba wyrwana z tego stanu. Człowiek, posiadając wrodzone skłonności do otwarcia się na świat, nie jest jednak w stanie całkowicie wyzwolić się z osadzenia. Doświadczenie zagrożenia podstawowych wartości powoduje zatrzymanie w osiągnięciu samorealizacji i rozbieżności między poczuciem własnej tożsamości a potencjalnościami (Schachtel 1977).

Istnieje też lęk przed przyszłością (Zaleski 1987). Pojawia się on w momentach podejmowania ważnych decyzji – decyzji egzystencjalnych. Poprzez takie akty decyzyjne oraz podejmowanie ryzyka egzystencjalnego człowiek dokonuje wewnętrznej przemiany i wznosi się na wyższy poziom istnienia (Walesa 1989).

Jednak, jak stwierdza K. Dąbrowski (1982), większość ludzi, bojąc się przegranej, ogranicza swoje horyzonty, nie przekracza swoich możliwości, płacąc za to zahamowaniem rozwoju. Tym, co pomaga w rozwoju, jest wybór przyszłości – nowej i nieznanej drogi, na której ciągle trzeba pokonywać niepokój, ale która jest zarazem źródłem autentyczności życia. Natomiast wybór przeszłości, tego co znane i sprawdzone, wiąże się zawsze z poczuciem winy egzystencjalnej (Popielski 1996), z zamknięciem sobie drogi rozwoju. Jest to podążanie znanym i utartym szlakiem, który jednak prowadzi donikąd, a który K. Dąbrowski nazywa zamkniętym tunelem. W psychologii egzystencjalnej mówi się wówczas o formowaniu osobowości skrajnie pragmatycznej i konformistycznej, zamykającej się w rutynie i odznaczającej się wysokim poziomem niepokoju egzystencjalnego. Jednak każdy człowiek o silnych tendencjach rozwojowych z natury niejako nastawiony jest na podejmowanie ryzyka. Toteż nie tylko dąży do zredukowania niepokoju, ale także do powiększenia go i obejmowania nim coraz to nowych dziedzin, do wynajdywania obszarów, które rodzą niepokój, ale są jednocześnie źródłem rozwoju i życia (Walesa 1989). Według psychologów egzystencjalnych poprzez decyzje prowadzące do wyboru nieznanej przyszłości człowiek może osiągnąć autentyczność życia. I mimo że wybór przyszłości zawsze wiąże się z odczuwaniem niepokoju egzystencjalnego, jest to jedyna droga prowadząca osobę ku pełni życia.

Psychologiczne koncepcje niepokoju jasno stwierdzają, że lęk pochłania mnóstwo energii na uporanie się z nim samym, ogranicza więc zdecydowanie działania twórcze, wnoszące coś nowego do aktualnej struktury osobowości. Niskie nasilenie lęku może pełnić rolę motywacyjną, ma więc pozytywny, konstruktywny charakter. Jednak zbyt duże jego nasilenie, po przekroczeniu pewnej granicy, może paraliżować wszelkie ruchy lub skłaniać do działań nieracjonalnych.

Według psychologów egzystencjalnych rodzina to świat relacji z innymi ludźmi, świat najbliższy i najważniejszy, w jakim każdemu z nas przyszło uczestniczyć. Należy przypuszczać, że bycie w określonej rodzinie, uczestniczenie w jej interakcjach ma wpływ na poczucie niepokoju egzystencjalnego.

#### IDENTYFIKACJA DZIECKA Z RODZICAMI W RÓŻNYCH TEORIACH PSYCHOLOGICZNYCH

Termin „identyfikacja” ma wiele znaczeń. Używany jest zarówno w potocznym, jak i w naukowym języku. *Słownik psychologiczny* podaje, że „identyfikowanie się to rodzaj silnej więzi emocjonalnej z konkretną lub fikcyjną osobą [...] polega na utożsamianiu się z wyobrażonymi przeżyciami tej osoby oraz na emocjonalnym reagowaniu wobec wszelkich sytuacji jej dotyczących”.

W psychologii wychowawczej identyfikację traktuje się jako jeden ze sposobów transmisji wpływów wychowawczych (Przetacznikowa 1986), obok naśladowania i modelowania. Identyfikacja jest jednak najbardziej złożoną i zgeneralizowaną formą upodabniania się (Mądrzycki 1970), a także utrwaloną tendencją (por. Bogucki 1981). Oznacza to, że choć zewnętrzne przejawy przypominają modelowanie, podłożem identyfikacji jest czynnik bardziej trwały – istniejąca w osobowości wewnętrzna tendencja.

Przyjrzyjmy się koncepcjom tego ważnego zjawiska, powstałym na gruncie psychoanalizy, w teoriach społecznego uczenia się i w orientacji poznawczo-rozwojowej.

#### UJĘCIE PSYCHOANALITYCZNE

Autorem, który jako pierwszy podjął zagadnienie identyfikacji, był Zygmunta Freud (1923). Jego koncepcja identyfikacji opiera się na założeniu, że zjawisko to jest procesem nieświadomym. Twierdzi, że dziecko przyjmuje postawy, poglądy, ideały tego rodzica, z którym się utożsamia. Twórca psychoanalizy zalicza identyfikację do mechanizmów obronnych. Jego stosowanie ma niwelować lęk przed rodzicem tej samej płci jako rywalem w walce o wyłączność uczuć rodzica płci przeciwnej. Uczucia dziecka mają bowiem charakter erotyczny i są skierowane do rodzica przeciwnej płci. Tak więc rodzic tej samej płci staje się rywalem, i to niesłychanie groźnym, gdyż ma nad dzieckiem ogromną przewagę i władzę. Aby uspić jego czujność, dziecko zaczyna go naśladować, przyjmując jego postawy i przekonania. Powoduje to obniżenie poziomu lęku przed nim i przyczynia się jednocześnie do powstania uczuciowej więzi z osobą naśladowaną. Teoria ta zwraca uwagę na znaczący wpływ postaw i poglądów rodziców na kształtowanie się osobowości dziecka, a także podkreśla rolę mechanizmu identyfikacji w procesie socjalizacji dziecka.

#### IDENYFIKACJA W TEORII SPOŁECZNEGO UCZENIA SIĘ

Psychologowie teorii uczenia się są zdania, że przypadkowe akty naśladowania rodziców przez dzieci zostają utrwalone dzięki nagrodom, z jakimi się spotykają. Przy czym nagrody o charakterze wzmocnień pozytywnych mogą być typu werbalnego, np. pochwały, lub niewerbalnego – rzeczy materialne (Dollard, Miller 1939).

Inny autor tej orientacji, O. H. Mowrer, mówi o stałej tendencji do naśladowania rodziców. Kształtuje się ona pod wpływem satysfakcji, jakiej doznaje dziecko, upodabniając się do osoby darzonej uczuciem. Tendencja ta powstaje więc dzięki wzmocnieniu wewnętrznemu (por. Sołowiej 1980).

Psychologia uczenia się rozumie zatem identyfikację jako proces uczenia się oparty na wewnętrznych lub zewnętrznych wzmocnieniach. A. Bandura i R. H.

Walters (1968) zwracają uwagę na kontekst społeczny jako konieczne tło dla procesu identyfikacji. Człowiek i środowisko wzajemnie na siebie wpływają. Uświadomienie sobie bycia wzorem modyfikuje zachowanie osoby spełniającej tę rolę. Identyfikacja znacznie przyspiesza proces socjalizacji dziecka, gdyż – jak zauważa Bandura – uczenie się przez obserwację w dużym stopniu zastępuje stosowanie metody prób i błędów (Bandura, Walters 1968).

#### UJĘCIE POZNAWCZO-ROZWOJOWE

Przedstawiciele kierunku poznawczo-rozwojowego P. H. Mussen (1963), J. Kagan (1958), P. Slater (1961) za najważniejszy czynnik w procesie identyfikacji uważają rozwój poznawczy dziecka. Według nich spostrzeganie stopnia podobieństwa do modelu wpływa na siłę identyfikacji z nim. Raz wytworzona identyfikacja trwa dzięki pozytywnym uczuciom podmiotu do modelu, którego zachowania, atrybuty i cele uznane zostają przez podmiot za własne.

Wielość podejść w określaniu identyfikacji prowokuje do szukania ujęcia syntetyzującego, pozwalającego na stworzenie ram dla danych empirycznych w dziedzinie badań nad identyfikacją. Próbę taką podjął P. Slater (1961). Jego dualistyczna koncepcja identyfikacji zakłada, że identyfikacja to jakakolwiek tendencja jednostki do maksymalizowania swego podobieństwa do innej osoby pod jednym lub wieloma względami. P. Slater wyróżnia dwa podstawowe typy identyfikacji: pozycjonalną i personalną.

#### IDENTYFIKACJA POZYCJONALNA

Dotyczy ona sytuacji lub roli innej osoby, polega na wchodzeniu w wyobraźni w sytuację tej osoby i odgrywaniu roli, ale w sposób automatyczny i powierzchowny. Nie ma tu empatycznego zrozumienia sytuacji i internalizacji cech modelu, z wyjątkiem tych, które symbolicznie, bezpośrednio wyrażają jego rolę czy pozycję. Motywacją staje się zazdrość i strach (por. Grygielski 1992). Identyfikacja pozycjonalna przypomina więc nieco identyfikację z agresorem, odzwierciedla dążenia dziecka do osiągnięcia korzystniejszej pozycji, takiej jaką ma rodzic. Ujęcie to bliskie jest też koncepcji Z. Freuda, gdzie motywacja identyfikacji opiera się na dążeniu do zdobycia miłości, którą rodzic darzony jest przez współmałżonka. Identyfikacja pozycjonalna tworzy się na fundamencie negatywnego związku z modelem, zawiera dążenie do destrukcji i zastąpienia go.

#### IDENTYFIKACJA PERSONALNA

Wyływa ona z pozytywnego związku z obiektem – uczuć przywiązania i miłości, wyraża pragnienie bliskości i podobieństwa do rodzica, chęć posiadania go. Ten rodzaj identyfikacji polega na przyswajaniu sobie od innej osoby

jej cech osobowości, wartości, postaw, a nawet sposobu spostrzegania siebie. Dziecko, które identyfikuje się z rodzicem w sposób personalny, pragnie „posiadać” rodzica i mieć jego cechy. To pozwalałoby mu darzyć siebie takim uczuciem, jakim samo darzy rodzica. Identyfikacja personalna jest wynikiem serdeczności rodziców, ich ciepła emocjonalnego, tolerancji i życzliwego poparcia udzielanego dziecku, natomiast pozycjonalna jest strategią obronną na brak takich postaw ze strony rodziców, jest rezultatem defektu lub fiaska identyfikacji personalnej (Grygielski 1992).

Według Slatera (1961) o charakterze identyfikacji nie przesądzają pojedyncze zachowania rodziców czy stosowane przez nich techniki wychowawcze. Tym, co decyduje, są postawy rodziców wobec dzieci. Na bazie względnie stałego odniesienia rodziców do dziecka tworzy się podstawowe doświadczenie bycia akceptowanym lub odrzucanym. Szczególna rola w procesie identyfikacji przypada matce. Jest ona pierwszą osobą, która nawiązuje z dzieckiem kontakt. Jednocześnie spełnia wszystkie potrzeby dziecka, poświęcając mu najwięcej czasu. Od matki zależy, na ile dziecko uczyni ją swym wzorem osobowym. Natomiast identyfikacja z ojcem zachodzi przez matkę. Znaczenie identyfikacji z ojcem i jej konsekwencje widoczne są w dorosłym życiu dziecka. Nieprawidłowości w tym zakresie mogą stać się przyczyną zaburzeń o charakterze neurotycznym. Zdrowiu psychicznemu dziecka sprzyja identyfikacja personalna z obojgiem rodziców. Identyfikacja nie jest zjawiskiem jednorodnym. Rozpoczyna się we wczesnym okresie dzieciństwa i trwa, zmieniając swoją siłę i charakter przez następne lata życia. Szczególnym etapem w życiu każdego człowieka jest okres adolescencji. Zachodzą wówczas najbardziej przełomowe zmiany. Rozwój poznawczy umożliwia refleksję nad własnymi procesami psychicznymi i konfrontację ze światem dorosłych. Silnie daje znać o sobie potrzeba tworzenia i afirmacji siebie, poszukiwania własnej tożsamości i swego miejsca w życiu. Identyfikacja w okresie adolescencji traci swój charakter całościowy. Przyjmowane mogą być tylko niektóre właściwości innej osoby, niezależnie od jej pozostałych cech. Rozwijanie planów na przyszłość, tworzenie własnych teorii dotyczących różnych aspektów otaczającego świata czy budowanie własnego systemu wartości nie odbywa się w izolacji. Jest ściśle związane ze środowiskiem społecznym, którego najbardziej znaczącymi przedstawicielami są rodzice. Dorastająca młodzież daleka jest od spontanicznego naśladowania rodziców, jednakże ich ideały, ze względu na relacje emocjonalne między rodzicami a dziećmi, a także dostępność i intensywność oddziaływania tychże ideałów, stają się punktem odniesienia dla młodzieży poszukującej wzorów osobowych i wartości, które mogłaby przyjąć. W życiu jednak spotykamy wiele przykładów całkowitego odrzucenia ideałów rodziców przez ich dorastające dzieci. Ale nie zawsze chodzi tu o odrzucenie wyznawanych przez nich wartości. Duże znaczenie przypisuje się ogólnej atmosferze relacji rodzice–dzieci, sposobowi przekazywania tychże wartości.



Istotą identyfikacji jest włączanie do swojej osobowości cech psychicznych innej osoby, ale nie na zasadzie zwykłego dołączania kolejnych cech. Nie zostają one prosto przeniesione, lecz są wkomponowywane w sferę psychiczną, zyskując przy tym własny, nowy charakter. Wielu psychologów uznaje proces identyfikacji za podstawowy w kształtowaniu się osobowości (por. Grygielski 1992).

#### ZWIĄZEK IDENTYFIKACJI DZIECKA Z RODZICAMI Z POCZUCIEM NIEPOKOJU EGZYSTENCJALNEGO

Niepokój egzystencjalny jest naturalnym zjawiskiem współwystępującym z każdym ludzkim istnieniem. Sam w sobie nieokreślony, ujawnia się dzięki indywidualnym przeżyciom i doświadczeniom danej osoby. Pierwszym i najbardziej znaczącym „ polem doświadczalnym ” jest rodzina. Tutaj dziecko próbuje swych sił i możliwości, tutaj podejmuje zadania wykraczające poza jego osobiste potrzeby, tutaj podejmuje ważne decyzje, buduje własny system norm i wartości, znajdując oparcie i punkt odniesienia w rodzicach (Przetacznikowa 1986). Zapewniają oni dziecku zaspokojenie jego podstawowych potrzeb, a przede wszystkim potrzeby miłości i bezpieczeństwa. Tylko dziecko posiadające elementarne poczucie bezpieczeństwa zdolne będzie do przełamania niepokoju, do podjęcia ryzyka i trudu rozwoju. Według E. Eriksona, dzięki ciągłości doświadczeń z dorosłymi, dziecko uczy się na nich polegać i ufać im, a co najważniejsze – ufać sobie. Ta pewność musi wziąć górę nad nieodłączną nieufnością podstawową – jest to proces niezbędny do rozwoju (Hall, Lindzey 1990). Dążenie do nowych doświadczeń, chęć eksploracji wzbudza z jednej strony nadzieję na osiągnięcie czegoś nowego, z drugiej jednak jest przyczyną niepewności, lęku przed nową, nieznaną sytuacją. Cz. Walesa (1989) mówi o ryzyku egzystencjalnym, wiążącym się z podejmowaniem nowego działania, które zawsze rzuca człowieka w sferę nieokreśloności i niepewności. Z. Zaleski (1992) dochodzi do przekonania, że każdy akt skierowania myśli ku przyszłości wiąże się z subiektywnym przeżyciem, które może być skrajnie pozytywne lub skrajnie negatywne. A istotnym czynnikiem warunkującym zajmowanie pozytywnej lub negatywnej postawy wobec nieznanych, ale możliwych zdarzeń, poza czysto indywidualnymi cechami osobowości i predyspozycjami, jest czynnik społeczny. Chodzi tu o wsparcie społeczne, które prawdopodobnie wzmocni nadzieję, a osłabi niepokój, lęk przed przyszłością. Lęk ten bliski jest pojęciu niepokoju egzystencjalnego, ma jedynie może bardziej konkretny obiekt. Natomiast wsparcie społeczne, które zmniejsza siłę niepokoju, powinno pochodzić z najbliższej i najważniejszej grupy społecznej, jaką stanowi rodzina.

Związek dzieci z rodzicami, mimo iż najbardziej znaczący we wczesnym dzieciństwie, znacznie wykracza poza ten okres. Szczególnego charakteru nabiera w okresie adolescencji. Młody człowiek wchodzi wówczas w szerszy

system społeczny, rozwija poczucie własnej tożsamości, tworzy własną hierarchię wartości, poszukuje celów, stawia podstawowe pytania egzystencjalne. Osoba taka nie posiada jeszcze sprecyzowanego obrazu siebie i świata, nie zna swojego miejsca w świecie, swych ról życiowych, nie rozumie w pełni zdarzeń, w których przychodzi jej uczestniczyć. Brak pełnej możliwości samodzielnego, autonomicznego podejmowania decyzji i działania naraża ją na wzmożone poczucie niepokoju egzystencjalnego. Badania potwierdzają, że ogólnie najwięcej lęków przeżywa młodzież w grupie wiekowej 15–19 lat (Susułowska 1985). Należy więc oczekiwać, że nasilenie niepokoju egzystencjalnego także będzie w tej grupie dość wysokie. Dzięki temu łatwiej go będzie uchwycić i badać jego związki z innymi zmiennymi.

Przełamanie niepokoju egzystencjalnego przez rozwiązanie podstawowych dylematów życiowych i odpowiedzi na pytania egzystencjalne dokonuje się dzięki obserwacji losów innych ludzi i refleksji nad nimi. Specyficznym punktem odniesienia dla młodzieży są rodzice (Pospiszyl 1973). Nie sposób ich pominąć. Ich sukcesy i porażki znane są młodzieży najlepiej. Rodzice niełatwo stają się obojętni, mimo deklaratywnych chęci odcięcia się od nich, podkreślania swej niezależności. W dalszym ciągu są najważniejszymi osobami, stanowiącymi dla młodzieży oparcie niezaprzeczalne. Obok ich emocjonalnego znaczenia dysponują realnymi środkami pomocy. W decydującej, trudnej sytuacji młodzież zwraca się (lub zwróciłaby się) do rodziców lub do jednego z nich, najczęściej do matki, mimo iż rówieśnikom znacznie częściej powierzają swoje troski codzienne (Obuchowska 1981).

Mogłoby się wydawać, że bardzo silna identyfikacja z rodzicami może znieść zupełnie poczucie niepokoju egzystencjalnego, dając w zamian poczucie bezpieczeństwa. Nie jest to jednak możliwe. Człowiek jest bytem stającym się, rozwijającym, spełniającym swoje możliwości, nie może więc poprzestać na bezpiecznym przejmowaniu istniejących już wzorców, potrzebuje kształtowania własnej osobowości stosownie do wyzwań, jakie stawia mu współczesność. A to nierozzerwalnie wiąże się z odczuwaniem niepokoju. Można jednak oczekiwać zróżnicowanego poziomu niepokoju egzystencjalnego u młodzieży w zależności od siły identyfikacji z rodzicami. Ciekawy wydaje się też obraz niepokoju w zależności od siły identyfikacji z rodzicem danej płci – tej samej bądź przeciwnej.

#### WNIOSKI Z BADAŃ WŁASNYCH

Badania przy pomocy Kwestionariusza Identyfikacji Dziecka z Rodzicami M. Gryglińskiego i Skali Niepokoju Egzystencjalnego A. Jurosa przeprowadzono w lubelskich szkołach średnich. Wzięło w nich udział 110 maturzystów. Do analizy wyników zastosowano Test Istotności Różnic t-studenta.

Tabela 1 zawiera najbardziej istotne pod względem statystycznym związki i tendencje istniejące pomiędzy nasileniem identyfikacji z rodzicami a niepokojem egzystencjalnym u młodzieży.

Tab.1. Zestawienie istotnych związków i tendencji istniejących między nasileniem identyfikacji z rodzicami a niepokojem egzystencjalnym u młodzieży  
Significant relations and tendencies between intensified identification with parents and existential anxiety

Pary grup	Wyniki SNE			
	M	$\sigma$	t	p.i.
NIO K ŚIO K	87,10 110,60	17,11 20,60	-2,78	0,01
NIM M WIM M	78,90 95,10	13,54 20,95	-2,05	0,06
NIO K + M WIO K + M	87,10 103,95	18,38 24,06	-2,21	0,03

Wyjaśnienie symboli występujących w tabeli: NIO K – niska identyfikacja z ojcem u kobiet (córek), ŚIO – średnia identyfikacja z ojcem, WIO – wysoka identyfikacja z ojcem, NIM M – niska identyfikacja z matką u mężczyzn (synów), NIO K + M – niska identyfikacja z ojcem u kobiet i mężczyzn (córek i synów).

Istotne zależności i widoczne tendencje dotyczą zawsze relacji dziecka z rodzicem płci przeciwnej (córek z ojcami a synów z matkami), czyli tzw. identyfikacji skrzyżowanej. Natomiast jeśli związek dotyczy całej młodzieży (kobiet i mężczyzn), odnosi się on wyłącznie do ojca. Tak więc wyższy poziom niepokoju egzystencjalnego córek towarzyszy umiarkowanej i silnej identyfikacji z ojcem, a w przypadku synów wyższy niepokój występuje łącznie ze średnią i silną identyfikacją z matką. Gdy bierzemy pod uwagę całą przebadaną grupę, wyższy poziom niepokoju egzystencjalnego dotyczy młodzieży silnie identyfikującej się z ojcem. Podobne związki dotyczą czynnika 1 niepokoju egzystencjalnego (tab. 2).

Nie obserwujemy tu co prawda powiązań między synami i matkami, ale ogólna prawidłowość jest identyczna jak w przypadku ogólnego wskaźnika niepokoju egzystencjalnego. Wyższy poziom lęku przed winą i potępieniem dotyczy dziewcząt i całej młodzieży umiarkowanie i silnie identyfikującej się z ojcem.

Zupełnie inny charakter ma związek identyfikacji z drugim czynnikiem niepokoju egzystencjalnego. Przedstawia go tabela 3.

Jeśli chodzi o czynnik 2 – niższy poziom niepokoju egzystencjalnego towarzyszy średniej i wysokiej identyfikacji synów z matkami oraz umiarkowanej identyfikacji córek z ojcami. W tych przypadkach lęk przed pustką i bezsenssem jest wyższy u tych osób, które mają niski poziom identyfikacji

Tab. 2. Zestawienie istotnych związków i tendencji istniejących między nasileniem identyfikacji z rodzicami a czynnikiem 1 niepokoju egzystencjalnego u młodzieży  
 Significant relations and tendencies between intensified identification with parents and factor 1 of existential anxiety in the youth

Pary grup	Wyniki SNE			
	M	$\sigma$	t	p.i.
NIO K ŚIO K	32,20 44,60	10,21 9,11	-2,87	0,01
NIO K WIO K	32,20 44,11	10,21 12,83	-1,84	0,04
NIO K + M ŚIO K + M	34,50 41,17	9,12 8,8	-2,42	0,02
NIO K + M WIO K + M	34,50 43,47	9,12 12,62	-2,53	0,02

Tab. 3. Zestawienie istotnych związków i tendencji istniejących między nasileniem identyfikacji z rodzicami a czynnikiem 2 niepokoju egzystencjalnego u młodzieży  
 Significant relations and tendencies between intensified identification with parents and factor 2 of existential anxiety in the youth

Pary grup	Wyniki SNE			
	M	$\sigma$	t	p.i.
NIO K + M WIO K + M	32,70 26,26	10,19 8,76	2,12	0,04
NIM M ŚIM M	38,50 32,70	9,19 4,94	1,76	0,10
NIM M WIM M	38,50 32,70	9,19 7,41	1,55	0,14
NIO K ŚIO K	31,20 24,80	10,21 8,52	1,59	0,13

z rodzicami. Szczególnie zaś istotny wydaje się związek młodzieży z ojcem. Słaba z nim identyfikacja towarzyszy wyższemu poziomowi lęku przed pustką i bezsenssem. Trzeci czynnik niepokoju egzystencjalnego – lęk przed losem i śmiercią również ma swój związek z identyfikacją młodzieży z rodzicami. Obrazuje go tabela 4.

Grupę mężczyzn (synów) o wysokiej i umiarkowanej identyfikacji z matką charakteryzuje wyższy poziom lęku przed losem i śmiercią niż przy słabej identyfikacji z matką. Natomiast kobiety (córci) przy średniej identyfikacji z ojcem mają wyższy niż przy słabej poziom lęku przed losem i śmiercią.

Niepokój egzystencjalny jest w odpowiednim natężeniu uczuciem pozytywnym i korzystnym, spełnia rolę „motoru życia”. Zbyt słaby prowadzi do inercji,

Tab. 4. Zestawienie istotnych związków i tendencji istniejących między nasileniem identyfikacji z rodzicami a czynnikiem 3 niepokoju egzystencjalnego u młodzieży  
 Significant relations and tendencies between intensified identification with parents and factor 3 of existential anxiety in the youth

Pary grup	Wyniki SNE			
	M	$\sigma$	t	p.i.
NIM M WIM M	18,8 24,5	5,22 7,33	-2,18	0,04
NIM M ŚIM M	18,8 23,4	5,22 7,53	-1,59	0,13
NIO K ŚIO K	23,4 26,8	6,38 6,61	-2,87	0,01

zbyt silny paraliżuje wszelkie działania, budząc, według egzystencjalnej teorii osobowości, postawy konformistyczne i skrajnie pragmatyczne. Sytuację tę pięknie określił w kontekście leczenia lęków Kazimierz Dąbrowski:

Lecząc wszystkie objawy niepokoju, zawiązki lęków egzystencjalnych wyleczylibyśmy – na szczęście nie jest to możliwe – podstawowe elementy rozwoju jednostki, którą rozwijalibyśmy w kierunku usztywnienia, integracji negatywnej prymitywizmu (Dąbrowski 1976).

Tabela 5 zawiera średnie wyniki uzyskane przez młodzież w Skali Niepokoju Egzystencjalnego. Wskazują one, które z istotnych związków są najkorzystniejsze z punktu widzenia rozwoju osobowości młodego człowieka.

Tab. 5. Zestawienie średnich wyników uzyskanych przez młodzież w Skali Niepokoju Egzystencjalnego

Average results achieved by the youth in the Scale of existential Anxiety

Grupy	Wyniki SNE			
	SNE M	SNE1 M	SNE2 M	SNE3 M
Córki	103,94	42,14	27,08	25,12
Synowie	91,40	37,64	33,12	23,48
Średnia	97,33	39,74	30,29	24,25

Powiązania między niepokojem egzystencjalnym młodzieży a identyfikacją z rodzicami są istotne pod względem statystycznym (lub mają charakter wyraźnych tendencji) tylko w przypadku związku z rodzicem płci przeciwnej. Istotne są więc związki między poziomem niepokoju u mężczyzn (synów) a siłą ich identyfikacji z matką oraz między natężeniem niepokoju u kobiet (córek) a intensywnością ich identyfikacji z ojcem. Jeżeli bierzemy pod uwagę całą

młodzież, związek ten dotyczy wyłącznie ojca. Oznaczać to może, że ideały, poglądy, postawy, wartości reprezentowane przez rodzica płci przeciwnej stają się dla młodzieży atrakcyjne. Ci młodzi ludzie zaczynają przecież budować poważne związki oparte na sympatii i miłości, budzi się w nich wyraźne zainteresowanie płcią przeciwną, powiązane z rzeczywistym zrozumieniem, szacunkiem dla inności, uznaniem, a nawet gloryfikacją zalet tej drugiej strony. Badana młodzież jest w wieku, w którym obserwuje się „powrót do rodziców” po okresie buntu i najburzliwszych konfliktów, przy czym rodzice przestają być bezwzględny autorytetem i wzorem do naśladowania, ale zyskują rangę przyjaciół. Mogą być autorytetem w rozwiązywaniu problemów i kłopotów osobistych, a także w sprawach polityki (Żebrowska 1986). Analizując uzyskane w naszych badaniach wyniki w interesujących nas istotnych statystycznie związkach, pod względem poziomu niepokoju egzystencjalnego, dochodzimy do wniosku, że zbliżone do wartości średnich są wyniki w grupach o umiarkowanej lub znacznej sile identyfikacji z jednym z rodziców (synów z matkami, córek z ojcami). Są to więc związki korzystne dla aktywności życiowej badanej młodzieży. Umiarkowana siła identyfikacji dorastających dzieci z rodzicami jest wyrazem zdrowej relacji rodzice–dzieci. Świadczy o rozpoczęciu przez młodzież poszukiwań na własną rękę, o przejmowaniu odpowiedzialności za własne życie, samodzielnym podejmowaniu decyzji dotyczących dalszej przyszłości. Właśnie głównie umiarkowane nasilenie identyfikacji charakteryzuje młodzież, która posiada najkorzystniejszy – średni poziom niepokoju egzystencjalnego, czyli młodzież zdolną do przemyślanego działania, podejmowania ryzyka w dążeniu do rozwoju. Brak tej więzi z rodzicami (u osób o słabej identyfikacji z rodzicami) powoduje poczucie niepokoju o własną przyszłość, poczucie winy, że marnuje się życie, że nie realizuje się siebie. Większy jest też u niej lęk przed chorobą, cierpieniem i śmiercią.

Jedynym odstępstwem od omówionej wyżej prawidłowości jest związek pomiędzy siłą identyfikacji z ojcem a natężeniem drugiego czynnika niepokoju egzystencjalnego – lęku przed pustką i bezsenssem. W tym przypadku bliższy średniej jest wynik w grupie o niskiej identyfikacji z ojcem. Wiązać się to może z charakterem tego czynnika niepokoju. Wyraża się w nim niepokój o osiągnięcie w życiu wymarzonej pozycji, o znalezienie „sposobu na życie”. Silna identyfikacja z ojcem, akceptacja jego stylu życia daje młodzieży poczucie spokoju o swój los, o to, że osiągnie to, czego pragnie, że da sobie radę w życiu. Natomiast brak tego wzoru na osiągnięcie w życiu upragnionych celów, na dobre wykorzystanie życia wiąże się z podwyższonym poziomem lęku o własny los i kształt życia w przyszłości i staje się bodźcem do zwiększonej aktywności, własnych poszukiwań.

Bardziej wnikliwe badanie omawianego zagadnienia pozwoliłoby na dokładniejsze poznanie uchwyconych związków i być może umożliwiłoby wyjaśnienie zależności tak ważnych z punktu widzenia rozwoju i kształtowania się osobowości.

## BIBLIOGRAFIA

- Argyle M. (1991). *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa: PWN.
- Bogucki W. (1981). *Identyfikacja a postawy*. *Psychologia Wychowawcza*, 1, s. 138–141.
- Braun-Gałkowska M. (1992). *Związek między zadowoleniem z małżeństwa a interakcjami systemu rodzinnego*, [w:] *Wykłady z Psychologii w KUL w roku akad. 1992*. Lublin: RW KUL, s. 97–101
- Bugental J. F. T. (1978). *Psychoterapy and Process. The Fundamentals of an Existential Humanistic Approach*: London.
- Dąbrowski K. (1976). *Nerwowość dzieci i młodzieży*. Warszawa: WSiP.
- Grygielski M. (1991). *Style komunikacji rodzicielskiej a identyfikacja z rodzicami*. Lublin (mps Arch. KUL).
- Grygielski M. (1992). *Główne koncepcje identyfikacji z rodzicami*, [w:] *Wykłady z Psychologii w KUL w roku akadem. 1992*. Lublin: RW KUL, s. 125–155.
- Jankowski K. (1978). *Przełom w psychologii*. Warszawa: Czytelnik.
- Jaworowska A. (1982). *Rodzina a przystosowanie społeczne dziecka*, [w:] Wołoszynowa M. (red.). *Materiały do nauczania psychologii*. T. 9, cz. 3. Warszawa: PWN.
- Juros A. (1988). *Struktura niepokoju egzystencjalnego. Badanie młodzieży*. Lublin (mps Arch. KUL).
- Kępiński A. (1992). *Lęk*. Kraków: Sagittarius.
- May R. (1958). *The Origins and Significance of the Existential Movement in Psychology* [w:] R. May, E. Angel, H. F. Ellenberger (Eds.). *Existence: A New Dimension in Psychology and Psychiatry*. New York, s. 3–36.
- May R. (1977). *The Meaning of Anxiety*. New York.
- Otto-Ottoson J. (1998) *Życie bez lęku*. Gdańskie Wyd. Psychologiczne.
- Pomianowski R. (1989). *Interakcje międzyosobowe a wychowanie i rozwój człowieka*, [w:] Chłewiński Z. (red). *Wybrane zagadnienia z psychologii pastoralnej*. Lublin: RW KUL, s. 40–65.
- Popielski K. (red.) (1996). *Człowiek – Wartości – Sens. Studia z psychologii egzystencji*. RW KUL Lublin.
- Pospiszyl K. (1988). *Z badań nad postawami rodzicielskimi*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Prężyna W. (1988). *Rodzina naturalnym środowiskiem kształtowania się osobowości społecznej*, [w:] *Wykłady z Psychologii w KUL w roku akad. 1986/87*. Lublin: RW KUL, s. 129–139.
- Rembowski J. (1986). *Rodzina w świetle psychologii*. Warszawa: WSiP.
- Sołowej J. (1980). *Identyfikacja dziecka z rodzicami*, [w:] Ziemska M. (red.). *Rodzina i dziecko*. Warszawa: PWN, s. 142–155.
- Szewczuk W. (1985) (red.). *Słownik psychologiczny*. Warszawa: PWN.
- Tillich P. (1983). *Męstwo bycia*. Paris.
- Tłokiński W. (1991). *Lęk. W poszukiwaniu specyficzności*. Warszawa: ARX REGIA.
- Tyszkowa M. (1982). *Rodzina a rozwój jednostki*. Warszawa.
- Uchnast Z. (1983). *Humanistyczna orientacja w psychologii*. Lublin: RW KUL.
- Walesa Cz. (1989). *Podejmowanie ryzyka egzystencjalnego a rozwój człowieka*, [w:] *Wykłady z Psychologii w KUL w roku akad. 1987/88*. Lublin: RW KUL, s. 89–101.
- Zaleski Z. (1989). *Lęk przed przyszłością. Ramy teoretyczne i wstępne dane empiryczne*, [w:] *Wykłady z Psychologii w KUL w roku akad. 1987/88*. Lublin: RW KUL, s. 167–181.
- Ziemska M. (1987). *Rodzina a osobowość*. Warszawa: WP.

## SUMMARY

The formation of social and individual identity in every man is very closely connected with identification with significant people. An important part in this process is played by identification mechanism. The author shows this mechanism and its relation to existential anxiety in the youth, since adolescence is a period of development, which is especially important for man's identity.

